

MOLIYAVIY INSTRUMENTLAR AUDITIDA QO‘LLANILADIGAN XALQARO STANDARTLAR VA TAMOYILLAR

Nabijonov Qudratbek Murodjon o‘g‘li

Andijon davlat texnika instituti

“Buxgalteriya hisobi va audit” yo‘nalishi 4-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: Bo‘stonova Nilufar Abdusamatovna

Andijon davlat texnika instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada moliyaviy instrumentlar auditida qo‘llaniladigan xalqaro standartlar va tamoyillarning iqtisodiy mazmuni hamda amaliy ahamiyati yoritilgan. Maqolada moliyaviy instrumentlarning murakkab tuzilishi auditorlardan yuqori darajadagi kasbiy yondashuv va zamonaviy audit usullarini talab qilishi asoslab berilgan. Maqolada xalqaro standartlar asosida audit jarayonini tashkil etish korxonalarda shaffoflikni oshirish, investorlar ishonchini mustahkamlash hamda moliyaviy xavflarni kamaytirishga xizmat qilishi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: xalqaro audit standartlari, auditorlik tekshiruvi, moliyaviy hisobot, audit tamoyillari, risklarni baholash, xalqaro standartlar, moliyaviy xavflar.

Kirish. Moliyaviy instrumentlar zamonaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ular korxonalar, banklar va boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlarning investitsion faoliyatini rivojlantirish, moliyaviy resurslarni samarali boshqarish hamda turli iqtisodiy xavflarni kamaytirishda muhim o‘rin tutadi. Moliyaviy instrumentlarga aksiyalar, obligatsiyalar, depozit sertifikatlari, derivativlar, fyuchers va opsiyon shartnomalari kabi vositalar kiradi. Ushbu instrumentlarning murakkab iqtisodiy mazmuni va yuqori risk darajasi ularni audit qilish jarayonida xalqaro standartlar va tamoyillardan foydalanishni zarur etadi.

Ayniqsa, global moliya bozorlari rivojlanib borayotgan hozirgi davrda moliyaviy instrumentlar auditining sifati investorlar, kreditorlar hamda boshqa manfaatdor tomonlar uchun katta ahamiyat kasb etmoqda.

Moliyaviy instrumentlar auditida asosiy me'yoriy asos sifatida Xalqaro audit standartlari (ISA – International Standards on Auditing) qo'llaniladi [1]. Ushbu standartlar Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi huzuridagi Audit va kafolat standartlari bo'yicha xalqaro kengash tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, auditorlik faoliyatining yagona mezonlarini belgilaydi. Xususan, ISA 200 “Mustaqil auditorning umumiy maqsadlari”, ISA 315 “Muhim xatolik risklarini aniqlash va baholash”, ISA 330 “Baholangan risklarga auditorning javob chorasi” hamda ISA 540 “Buxgalteriya baholashlari auditini o'tkazish” standartlari moliyaviy instrumentlar auditida keng qo'llaniladi. Ushbu standartlar auditorlarga moliyaviy hisobotlarda aks ettirilgan moliyaviy instrumentlarning haqqoniyligi va ishonchliligini baholash imkonini beradi [2,3].

Moliyaviy instrumentlar auditining iqtisodiy mazmuni, avvalo, korxonaning moliyaviy holatini to'g'ri aks ettirishga xizmat qilishi bilan izohlanadi [4]. Auditor moliyaviy instrumentlarning qiymatini, ularning qay darajada riskli ekanligini va moliyaviy hisobotlarda to'g'ri aks ettirilganligini tekshiradi. Masalan, derivativ moliyaviy instrumentlar bozor qiymatining tez o'zgaruvchanligi sababli yuqori riskli hisoblanadi. Shu bois auditorlar ushbu aktivlarni baholashda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, ayniqsa IFRS 9 “Moliyaviy instrumentlar” talablariga alohida e'tibor qaratadilar. IFRS 9 standarti moliyaviy aktiv va majburiyatlarni tasniflash, baholash hamda qadrsizlanishini aniqlashning zamonaviy usullarini belgilaydi.

Xalqaro standartlarning amaliy ahamiyati shundaki, ular audit jarayonida yagona yondashuvni ta'minlaydi [5]. Bu esa turli mamlakatlarda faoliyat yuritayotgan kompaniyalar moliyaviy hisobotlarini o'zaro taqqoslash imkonini beradi. Masalan, xalqaro investorlar korxonaning moliyaviy instrumentlari bo'yicha

audit xulosasiga asoslanib investitsiya qarorlarini qabul qiladilar. Agar audit xalqaro standartlar asosida amalga oshirilgan bo'lsa, investorlar moliyaviy hisobotlarga ko'proq ishonch bildiradi. Natijada korxonaning investitsion jozibadorligi oshadi va kapital jalb qilish imkoniyatlari kengayadi. Moliyaviy instrumentlar auditida muhim tamoyillardan biri mustaqillik tamoyili hisoblanadi. Auditor tekshiruv jarayonida mustaqil bo'lishi va manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'ymasligi zarur. Chunki moliyaviy instrumentlar bilan bog'liq operatsiyalar ko'pincha katta hajmdagi mablag'lar bilan amalga oshiriladi. Shu sababli auditorning xolisligi va professional etikasi audit natijalarining ishonchliligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Xalqaro Etika kodeksida auditorlarning halollik, obyektivlik, maxfiylik va professional kompetentlik tamoyillariga qat'iy amal qilishi belgilangan. Yana bir muhim tamoyil riskga asoslangan audit yondashuvidir. Moliyaviy instrumentlar auditida auditor eng avvalo yuqori riskga ega operatsiyalarni aniqlaydi. Masalan, banklar faoliyatida derivativ instrumentlar, kredit portfeli yoki investitsion qimmatli qog'ozlar yuqori risk manbai hisoblanadi. Auditor ushbu sohalarda xatolik yoki firibgarlik ehtimolini baholab, qo'shimcha audit protseduralarini qo'llaydi. Bu esa audit samaradorligini oshirish bilan birga, moliyaviy hisobotlarda muhim xatolar mavjud bo'lish ehtimolini kamaytiradi.

Moliyaviy instrumentlar auditida ichki nazorat tizimini baholash ham katta ahamiyatga ega [6]. Xalqaro standartlarga ko'ra, auditor korxonadagi ichki nazorat tizimining samaradorligini o'rganishi kerak. Kuchli ichki nazorat tizimi moliyaviy operatsiyalarning qonuniyligi va to'g'ri hisobga olinishi uchun muhim omil hisoblanadi. Agar korxonada ichki nazorat sust bo'lsa, moliyaviy instrumentlar bilan bog'liq firibgarlik yoki noto'g'ri baholash xavfi ortadi. Shu bois auditor ichki audit faoliyati, nazorat mexanizmlari va axborot tizimlari ishonchliligini ham tekshiradi.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar rivojlanishi moliyaviy instrumentlar auditiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Zamonaviy audit dasturlari va sun'iy intellekt texnologiyalari auditorlarga katta hajmdagi moliyaviy ma'lumotlarni

tezkor tahlil qilish imkonini bermoqda. Bu esa audit sifatini oshirish bilan birga, inson omili sababli yuzaga keladigan xatolarni kamaytiradi. Ayniqsa, bank va sugʻurta sektorida avtomatlashtirilgan audit tizimlari keng qoʻllanilmoqda.

Moliyaviy instrumentlar auditini xalqaro talablar asosida takomillashtirish bugungi global iqtisodiyot sharoitida dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Jahon moliya bozorlari tobora murakkablashib borayotgan bir paytda moliyaviy instrumentlar bilan bogʻliq operatsiyalar hajmi ham keskin oshmoqda. Ayniqsa, derivativlar, investitsion qimmatli qogʻozlar, kredit instrumentlari va boshqa murakkab moliyaviy vositalarning keng qoʻllanilishi auditorlik faoliyatiga yuqori talablarni qoʻymoqda. Shu sababli moliyaviy instrumentlar auditini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish va amaliy jihatdan takomillashtirish korxonalarining moliyaviy barqarorligini taʼminlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Birinchi navbatda, auditorlik tashkilotlarida xalqaro audit standartlarini toʻliq joriy etish zarur. Hozirgi kunda koʻplab mamlakatlarda ISA standartlari asosida audit tizimi shakllantirilayotgan boʻlsa-da, ayrim tashkilotlarda ularni amaliyotga tatbiq etishda muammolar saqlanib qolmoqda. Ayniqsa, moliyaviy instrumentlarni baholash va risklarni aniqlash bilan bogʻliq standartlardan foydalanish darajasi yetarli emas. Shu bois auditorlar uchun ISA 315, ISA 330 va ISA 540 standartlari boʻyicha muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil etish maqsadga muvofiq hisoblanadi [7]. Bu auditorlarning murakkab moliyaviy operatsiyalarni chuqur tahlil qilish koʻnikmalarini rivojlantiradi.

Moliyaviy instrumentlar auditini takomillashtirishning yana bir muhim yoʻnalishi auditorlarning professional kompetentligini oshirish bilan bogʻliq. Zamonaviy moliyaviy bozorlarda qoʻllanilayotgan instrumentlar murakkab iqtisodiy va matematik modellar asosida shakllantiriladi. Masalan, derivativ moliyaviy instrumentlar qiymatini aniqlashda diskontlash, ehtimollar nazariyasi va statistik modellar qoʻllaniladi. Shu sababli auditorlar nafaqat buxgalteriya hisobi va auditni, balki moliyaviy menejment, investitsion tahlil va raqamli texnologiyalarni ham

yaxshi bilishi kerak. Xalqaro tajribada ACCA, CPA va CFA kabi professional sertifikatlash tizimlari auditorlarning malakasini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. O'zbekistonda ham auditorlarni xalqaro sertifikatlash dasturlariga keng jalb qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuningdek, moliyaviy instrumentlar auditida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish zarur. Hozirgi davrda sun'iy intellekt, Big Data va avtomatlashtirilgan audit dasturlari auditorlik faoliyatining ajralmas qismiga aylanmoqda. Ushbu texnologiyalar katta hajmdagi moliyaviy ma'lumotlarni qisqa muddatda tahlil qilish, riskli operatsiyalarni aniqlash hamda firibgarlik holatlarini oldindan bashorat qilish imkonini beradi. Masalan, xalqaro auditorlik kompaniyalari moliyaviy hisobotlarni tekshirishda data analytics platformalaridan keng foydalanmoqda. Bu esa audit sifati va tezkorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Shu bois mahalliy auditorlik tashkilotlari ham raqamli audit texnologiyalarini amaliyotga faol joriy etishi lozim.

Moliyaviy instrumentlar auditida ichki nazorat tizimini kuchaytirish ham muhim ahamiyatga ega [8]. Xalqaro standartlarga ko'ra, samarali ichki nazorat tizimi mavjud bo'lgan korxonalarda moliyaviy hisobotlarning ishonchlilik darajasi yuqori bo'ladi. Shu sababli korxonalarda moliyaviy instrumentlar bilan bog'liq operatsiyalarni nazorat qiluvchi alohida ichki audit bo'limlarini rivojlantirish zarur. Ichki auditorlar moliyaviy risklarni doimiy monitoring qilib borishi, investitsion faoliyat samaradorligini baholashi va ehtimoliy xatoliklarni oldindan aniqlashi kerak. Bu tashqi auditorlar uchun ham audit jarayonini yengillashtiradi. Bundan tashqari, moliyaviy instrumentlarni baholashda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari talablariga to'liq rioya qilish muhimdir. Xususan, IFRS 9 standarti moliyaviy aktivlar va majburiyatlarni tasniflash, qadrsizlanishini aniqlash hamda haqqoniy qiymatda baholash tartibini belgilaydi. Ayrim korxonalarda ushbu standart talablarini noto'g'ri qo'llash natijasida moliyaviy hisobotlarda jiddiy xatolar yuzaga kelmoqda. Shu sababli korxonalar buxgalterlari va auditorlari uchun IFRS bo'yicha amaliy seminar va treninglarni ko'paytirish zarur hisoblanadi.

Moliyaviy instrumentlar auditini takomillashtirishda davlat nazorat organlari va professional auditorlik uyushmalarining hamkorligini kuchaytirish ham muhim omillardan biridir. Rivojlangan davlatlarda auditorlik faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati tizimi shakllangan bo‘lib, audit sifati muntazam monitoring qilinadi. Bu esa auditorlik xulosalarining ishonchliligini oshiradi. O‘zbekistonda ham auditorlik tashkilotlari faoliyatini xalqaro mezonlar asosida baholash va sifat nazoratini kuchaytirish zarur. Yana bir muhim taklif - moliyaviy instrumentlar auditida riskga asoslangan yondashuvni keng qo‘llashdir. Auditorlar barcha operatsiyalarni bir xil darajada tekshirish o‘rniga eng yuqori riskga ega moliyaviy instrumentlarga alohida e‘tibor qaratishi kerak. Bu audit resurslaridan samarali foydalanish imkonini beradi hamda muhim xatolarni aniqlash ehtimolini oshiradi. Ayniqsa, bank va investitsion kompaniyalarda kredit risklari, likvidlilik risklari hamda bozor risklarini chuqur tahlil qilish zarur.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, moliyaviy instrumentlar auditida xalqaro standartlar va tamoyillardan samarali foydalanish moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligi, shaffofligi hamda ishonchliligini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiyotda moliyaviy instrumentlarning murakkablashib borishi auditorlardan yuqori kasbiy malaka, zamonaviy texnologiyalar va xalqaro tajribaga asoslangan yondashuvni talab etmoqda. Audit jarayonida ISA va IFRS standartlarini to‘liq qo‘llash, riskga asoslangan audit usullaridan foydalanish, ichki nazorat tizimini kuchaytirish hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish audit sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, auditorlarning professional kompetentligini rivojlantirish va xalqaro sertifikatlash tizimlarini keng joriy etish moliyaviy instrumentlar auditining xalqaro talablar darajasiga moslashuvini ta‘minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Moliyaviy hisobot auditi /darslik/ M.S.Hojiyev, I.I.Meliyev, S.A.Djumanov. T. Toshkent moliya instituti-, 2020y. 306 bet.

2. International Federation of Accountants. International Standards on Auditing (ISA). – New York: IFAC, 2023.

3. International Accounting Standards Board. IFRS 9 Financial Instruments. – London: IASB, 2023.

4. Talibjanovich Q. B., Shavkatbek E. AUDITORLIK TEKSHIRUVLARI SIFATINI TA'MINLASHDA XALQARO STANDARTLARNING O'RNINI //Modern education and development. – 2026. – Т. 41. – №. 3. – С. 18-27.

5. Abdujalil C., Shavkatbek E. XALQARO STANDARTLARGA MUVOFIQ MOLIYAVIY HISOBOTNI TUZISH ORQALI INVESTITSIYA JALB QILISH IMKONIYATLARI //Modern education and development. – 2025. – Т. 39. – №. 2. – С. 83-88.

6. Azizbek M., Shavkatbek E. XALQARO MOLIYAVIY HISOBOT STANDARTLARINING MOLIYA INSTITUTLARI VA KORXONALAR FAOLIYATIGA TA'SIRI //Modern education and development. – 2025. – Т. 39. – №. 2. – С. 75-82.

7. Адамс Р. Основы аудита. Пер. с англ./под ред. Я.В. Соколова. – М.: ЮНИТИ, 2015, 398с.

8. Б.К.Хамдамов, Ш.И.Илхомов, О.А.Машарипов, Н.Ф.Каримов, М.С.Хожиев. Амалий аудит. Дарслик. –Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019. 360 б.